

ODBORNÝ TEXT O DĚJINÁCH UMĚNÍ A TERMINOLOGIE^[*]

Zuzana Pařízková

Abstract. The paper characterises the system of terms used in the History of Art. It tries to explain the way in which the terminology of Art History is specific to the subject and how the terms are used in texts concerning the History of Art. It deals with issues connected with the style markedness of terms used in Art Historical texts. Our study – an analysis of a monograph about cubist art – showed that only 18% of terms used in the History of Art are included as stylistically marked terms in the codifying dictionary of correct Czech usage (SSJČ). 82% of the terms taken from the monograph are not included as terms in the codification, although they are widely used in texts written by art historians and are explained in art historical dictionaries in special entries. The boundaries between the uses of general terms, specialised terms, individual terms, the short citations of art historians and ordinary words are not fixed in texts about the History of Art. The author of the cubist text uses many special terms which were created in order to deal with certain problems. Also actualisation plays an important role in art historical texts: it gives us an illuminating view of the complex visual world created by artists.

Odborný styl českých textů oboru „dějiny umění“ a terminologie daného oboru je oblastí dosud neprobádanou. Analýzou vybrané sondy (jednoho rozsáhlejšího textu) se nám podařilo zjistit některé specifické rysy terminologie dějin umění a jejího užívání v konkrétním textu. Tato studie by měla sloužit jako východisko k dalšímu, rozsáhlejšímu výzkumu v dané oblasti.

Dějiny umění jsou humanitní vědou, jejímž předmětem jsou přesně výsledky výtvarné umělecké tvorby, proces umělecké tvorby a jeho historické pozadí zejména v oborech malířství, sochařství a architektura a dále ještě výsledky umělecké práce v kresbě a grafice, v jednotlivých oborech uměleckého řemesla a uměleckého průmyslu a v některých zvláštních oborech, jako např. zahradní architektura, medailérství či knižní vazba. Dějiny umění se zabývají jen časově a prostorově vymezeným úsekem dějin výtvarné tvorby, a to evropským uměním středověkým (tj. uměním karolínským a otónským, uměním románským a gotickým), uměním raného novověku (16. – 18. st.) a novověku (19. – 20. st.) a uměním současným. V oblasti umění 20. století a umění současného se dějiny umění vedle umění evropského zaměřují i na oblast umění severoamerického. Počátky dějin umění se zabývá prehistorie a archeologie, uměním antickým klasická archeologie, starokřesťanským uměním starokřesťanská archeologie a byzantským uměním byzantologie. Dějiny umění jsou součástí uměnovědy, která se zabývá všemi uměleckými druhy, a vědy o umění, která zahrnuje vedle dějin umění i uměleckou kritiku. Příbuznými obory dějin umění jsou teorie umění, filozofie

^[*] Previously unpublished. Peer-reviewed before publication. [Editor's note]

umění, estetika a dále historie, historická antropologie, sociologie umění a vědy zabývající se jinými uměleckými druhy.

Zajímavým problémem souvisejícím s pojmenováním pojmů oboru dějin umění je **otázka stylového příznaku** těchto pojmenování a toho, zda se vlastně jedná o termín v tom smyslu, jak jej čeští jazykovědci definovali. Čeští jazykovědci zabývající se terminologií počínaje Bohuslavem Havránkem se v podstatě shodují na tom, že termín je sémantickou jednotkou, které se užívá v rámci odborné komunikace jednoho oboru a má zde přesně vymezený význam daný definicí (Kocourek, 1963), případně definicí, konvencí či kodifikací (Jedlička, 1948). Na rozdíl od lexikálních jednotek běžné slovní zásoby jazyka nenabývají termíny svého přesného významu až v závislosti na kontextu a svůj odborný význam si podrží i tehdy, když se vyskytnou v komunikaci jiného oboru nebo v běžném jazyce (Havránek, 1943; Šmilauer, 1952; Poštolková, Roudný, Tejnor, 1983).

Vedle takto vymezeného termínu, tedy termínu specifického pro danou oblast, popř. společného s oborem sousedním (Hausenblas, 1962) neboli termínu jednooborového (Filipec, 1994) se v odborných textech objevují pojmenování jevů nadřazených řadě oborů (Hausenblas, 1962) neboli termíny víceoborové a nadoborové (Filipec, 1994), u nichž se objevuje úplná nebo dílčí polysémie v rámci jednotlivých oborů, a slova slabě terminologizovaná (Hausenblas, 1962) neboli polotermíny (Poštolková, Roudný, Tejnor, 1983) či jedno- i víceoborové pojmenovací jednotky terminologizované, které stojí na pomezí terminologie a běžné slovní zásoby, běžně se jich v odborném projevu užívá a mají zde odborné zabarvení, objevuje se však u nich menší jednota a závaznost v užívání a užívá se jich i v jazyce běžném, a to často v jiném významu, a dále **lexikální jednotky běžné slovní zásoby**.

Jelikož se dějiny umění zabývají poměrně širokou oblastí, do níž spadá jednak několik druhů výtvarných umění, architektura, sochařství, malba a užité umění, jednak poznání tohoto oboru souvisí s dějinami umělecké tvorby vůbec, je i terminologie oboru „dějiny umění“ vnitřně diferencovaná. Část oborových termínů je tu společná s termíny oborů architektura a stavitelství (stavební inženýrství), část s termíny praktických oborů všech ostatních druhů výtvarného umění. Některé termíny jsou obecně umělecké, nadoborové, společné všem, popř. několika teoretickým vědám o umění. V SSJČ se různorodost terminologie oboru dějin umění projevuje tak, že jsou tyto termíny označeny příznakem „arch.“, „výt.“ či „uměl.“. Výjimečně se v rámci oborového názvosloví dějin umění vyskytují i termíny společné s obory jinými, např. ekonomickými (např. *objednavatel*). Co se tedy týče popisu a kodifikace slovní zásoby českého jazyka, příznak „termín oboru dějiny umění“ v pravém slova smyslu vlastně neexistuje.

Pokud navazujeme na výše uvedené pojetí české jazykovědy, která chápe termín a slovo slabě terminologizované jakožto lexikální jednotku, která má vždy (v případě termínu) nebo při použití v určitém významu v odborném textu (v případě slova slabě terminologizovaného) odborný příznak a opíráme se přitom o kodifikaci v SSJČ, zjistíme, že nejnapadnějším rysem odborného textu oboru „dějiny umění“ je skutečnost, že se takových termínů a slov slabě terminologizovaných, které náležejí k výše vymezeným oblastem (tedy oblasti umění, výtvarného umění a architektury a stavebnictví), vyskytuje v textu velmi málo.

Součástí této studie bylo vytvoření slovníčku pojmenování pojmů daného oboru, která vyskytnula v analyzovaném textu. Zvoleným textem byla monografie Vojtěcha Lahody *Český kubismus* (1996). Jde o syntetickou monografii erudovaného historika umění zaměřenou na téma z oblasti moderního umění, jež je v dějinách českého výtvarného umění významné, do jisté míry probádané, avšak jde o problematiku stále živou, která nabízí mnohé podněty k dalšímu bádání. Rozsah analyzované monografie je přibližně 70 000 slov. Zachycena byla ta pojmenování, jimž jsou věnována samostatná hesla v základních terminologických a encyklopedických slovnících oboru.

Jediný slovník, který nese pojmenování oboru „dějiny umění“ přímo v názvu, je *Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění* autorů Blažíčka a Kropáčka z roku 1991 (dále SPDU). Tento slovník se pohybuje na pomezí terminologického a encyklopedického slovníku, klade si za cíl *vyplnit jednu z mezer v naší uměleckohistorické literatuře lexikální a encyklopedické povahy. Jeho posláním je poskytnout první informaci všem, kdo se zajímají o rozlehlou oblast výtvarné kultury.* Jak autoři charakterizují, heslář obsahuje *hlavní obory a odvětví architektury, sochařství, malby, kresby, grafiky a komplexu užitého umění, zahrnuje základní pojmy odborné i ryze technické, rozlišuje typy uměleckých děl i druhy zobrazení, vysvětluje slohy, podstatné umělecké směry a vývojové proudy, pro ucelenost jsou zařazeny reálie starého i nového umění.* Dále slovník podává *výběr hesel z antické mytologie a námětových typu z křesťanské ikonografie* (což je oblast, které jsou v rámci oboru věnovány speciální slovníky), *přináší výklad nejdůležitějších pojmů teorie a estetiky výtvarného umění.* Slovník neobsahuje *hesla umělců*, jimž jsou v rámci oboru rovněž věnována samostatná slovníková díla, nezřídka zahrnující i *historiky umění*. Některé pojmy, s nimiž se v našem textu setkáváme často (a pracuje se s nimi v daném oboru běžně), se v tomto slovníku vůbec nevyskytují. Proto jsem svou práci doplnila o práci se dvěma slovníky dalšími: Trojan, Mráz: *Malý slovník výtvarného umění* (1990) a Baleka *Výtvarné umění: výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)* (1997). Výtvarné umění, které se vyskytuje v názvu obou slovníků, je ostatně jedním z předmětů oboru „dějiny umění“. Druhý ze jmenovaných slovníků je však zaměřen jen na některé druhy výtvarného umění, mnohé termíny z oblasti ostatních výtvarných druhů se v něm však objevují také.

Bylo zjištěno, že ze 427 pojmenování uvedených ve slovníčku je jen 77 termínů nebo slov slabě terminologizovaných v pravém slova smyslu, což je 18 %.

Zjišťujeme tedy, že jen 18 % pojmenování pojmů oboru „dějiny umění“, která se vyskytla v textu, nese ve shodě s kodifikací stylový příznak; tato pojmenování jsou v SSJČ označena jako odborné výrazy. 82 % zachycených pojmenování stylový příznak nenese, přitom jde často o pojmenování základních pojmů oboru (*kresba, malba*) nebo o pojmenování, s nimiž se pracuje v odborných textech velmi často (*podobizna, katedrála*). Tato pojmenování dlouho a dobře slouží názvosloví oboru „dějiny umění“ a jejich význam je zde většinou ustálený, zachycený v oborových slovnících.

Termíny jako je *malba* či *kresba* patří k jádru slovní zásoby, avšak na rozdíl od použití v odborném textu se jich v běžném jazyce užívá v ne zcela přesně vymezeném významu, navíc se jejich význam přenáší i na pojmenování dalších jevů a dochází tak k polysémii. (U pojmu *katedrála* došlo dokonce k terminologizaci pojmenování pro potřeby sklářského názvosloví.) Tuto skutečnost dokazuje srovnání několika slovníkových hesel SSJČ a *Slovníku pojmů z dějin umění* v příloze. Zkoumání toho, zda v případě těchto odborných pojmenování oboru „dějiny umění“ došlo k terminologizaci či determinologizaci, je bezpředmětné tím spíše, že o termíny v pravém slova smyslu ani nejde. Jde o skutečnosti tak obecné, že bychom se při zkoumání jejich vzniku a významu dostaly hluboko do etymolo-

gie¹. Pouze u některých termínů můžeme hovořit o jasné terminologizaci (např. u pojmu *avantgarda*, který je v SSJČ definován ještě jen v původním významu; viz výklad hesla v SSJČ a v *Malém slovníku výtvarného umění* v příloze 2).

Odborný příznak však nenesou v pojetí výkladových slovníků češtiny ani některé názvy uměleckých směrů, slohů či tendencí (např. *expresionismus*, *fauvismus*, *klasicismus*, *eklektismus*). V jazyce se jich užívá ve stejném významu jako v odborné komunikaci, avšak vymezení jejich významů a jejich užívání je vágnější. To, že tyto základní termíny oboru nenesou stylový příznak „odborný výraz“, je způsobeno skutečností, že umění je oblastí všeobecně atraktivní, veřejně přístupnou, zasahující podstatnou část oblasti veřejného života a komunikace mezi lidmi.

Pokud zjišťujeme specifické rysy terminologie oboru dějin umění, není tudíž možno vycházet jen z kodifikace ve Slovníku spisovného jazyka českého, ale je nutno opřít se o slovníky oborového názvosloví. Přitom musíme počítat s tím, že v textech o dějinách umění plní funkci termínů i taková pojmenování, která považujeme v běžném jazyce za neutrální, což se projevuje i v kodifikaci v SSJČ; v odborném textu se však těchto pojmenování užívá v přesně vymezeném významu, který je zachycen v oborových slovnících. Pro zjednodušení budeme tudíž považovat za termíny veškerá pojmenování, jimž náležejí v uvedených slovnících samostatná hesla.

Kromě termínů obecných, které se objevují ve slovnících oborové terminologie, pracuje autor analyzované práce také s mnoha **termíny úzce odbornými**. Jako úzce odborné termíny lze chápat označení různých fází kubismu světového a českého (*protokubismus*, *analytický kubismus*, *hermetický kubismus*, *syntetický kubismus*, *lyrický kubismus*, *imaginativní kubismus*). S těmito termíny se pracuje v textech zabývajících se daným problémem a vyskytují se i ve výkladu pojmu *kubismus* v *Malém slovníku výtvarného umění* (Praha, 1990); ve *Slovníku pojmů z dějin umění* (Praha, 1991) jsou však pod tímto heslem uvedeny jen dva z těchto termínů, *kubismus analytický* a *kubismus syntetický*. Některá taková další pojmenování různých fází kubismu stojí na pomezí mezi termíny úzce odbornými, individuálními a termíny utvořenými „ad hoc“ pro řešení daného úkolu; tato hranice je plynulá (např. termíny *hermetický kubismus* – *organický kubismus* – *jehlancový kubismus*). Úzce odbornými termíny jsou také pojmenování jevů týkajících se oblasti tvorby jednoho významného umělce, popř. umělcova pojetí vlastní tvorby (např. „*penetrismus*“, *rohové reliéfy*), oblasti tvorby skupiny umělců (*obrazové básně*) a dále pojmenování pojmů, s nimiž pracují někteří historikové umění a která se objevují v jejich pojetí uměleckého vývoje a umělecké tvorby obecně (např. pojmy *haptický* a *optický* dle pojetí Aloise Riegla).

S termíny individuálními, které používají konkrétní umělci či historici a teoretici umění ve svých pracích, se dostáváme k otázce hranice mezi tím, co lze nazvat „individuální termín“ a co je pouhá „citace či parafráze“. Autor námi analyzované publikace se snaží vidět problém ze všech úhlů, uvádí vedle sebe pojetí určitého jevu různých umělců a vědců a s některými citacemi z jejich děl pracuje často dost podobně jako s termíny; objas-

¹ Ostatně terminologický příznak nenesou ani některé ze základních pojmenování pojmů jiných věd (např. *bytí*, *duch* či *hmota* ve filozofii; *rysy osobnosti*, *charakter* v psychologii), a to právě proto, že patří k jádru slovní zásoby. U jazykovědného termínu *gramatika*, které rovněž nenese příznak, je však skutečnost, že zde došlo k determinologizaci, patrná již ze slovníkového hesla v SSJČ.

ňuje je, vysvětluje je, někdy je srovnává s obdobnými citacemi či individuálními termíny jiných osobností.

Kramář již před první světovou válkou kritizoval užívání pojmu „kubizování“ v souvislosti s pojmem „kubus“. Podstatu kubismu vidí ve sféře intelligence citu, tj. jakéhosi ideálního spojení roviny racionální a citové. (s. 14)²

V další kapitole se potom objevuje srovnání Kramářova pojetí s Fillovým:

Tak ve studii Emila Filly o El Grecovi... se píše o „přeformování“: Na této cestě, touto poslední výhní dochází každý objekt nekonečného tvaru, je nutně přeformován a nekryje se nikdy s optickým ani zkušenostním názorem, neboť každá umělecká soustava vzdaluje se pravdy empirické a naturalistické. Poslední výhní rozumí Filla jakousi blíže nespecifikovanou intuitivně-racionální činnost, kterou Kramář poněkud jasněji nazval sepětím intelligence a citu. (s. 14)

Autor textu srovnává dva individuální termíny, ve druhém případě však používá volnou parafrázi Kramářovy citace či termínu: intelligence citu × sepětí intelligence a citu).

Někdy srovnává autor citace či individuální termíny dvou osobností a nakonec do svého vlastního textu zapojí obměnu těchto individuálních termínů:

O symbolickém chápání takového motivu svědčí Kubišтова slova o nezjeveném náboženství. Cézannovým figurám rozuměl podobně jako Kurt Badt o více než čtyřicet let později. Ten charakterizoval atmosféru Cézannových figurálních obrazů pojmem netematická religiozita. Spočívá ve víře v jednotu bytí... Zdá se, že Jarem se Kubišta vyrovnal s příkladem Derainovým a je svým způsobem jeho kritikou. Je vykročením směrem k novému obsahu, k atematické religiozitě. (s. 20)

Některé takové individuální termíny zapojuje autor publikace do svého vlastního textu s uvedením jména autora termínu:

Bourdellova potřeba zklidněné stavebnosti sochy (P. Wittlich) a zdůraznění řádu a čistého tvaru v době, kdy nároky na řád a zákonitost proklamovaly stále častěji i v malířství, měly nesporný půvab. (s. 16)

Uváděním takových termínů či výrazů různých autorů, jejich vysvětlováním, srovnáváním a jejich dalším zapojením do vlastního textu se autor snaží o pohled na skutečnost ze všech stran, její co nejvýstižnější charakteristiku, a také o syntézu dosavadních přístupů k věci. Na rozdíl od exaktních věd dosáhne autor textu ve vědách o umění výstižnější charakteristiky daného jevu spíše použitím různých termínů a jejich obměn a uvedením těchto termínů do vzájemných souvislostí než přesným popisem, který používá jen ustálené termíny. Skutečnost, že autor analyzované publikace uvádí citace formulací různých autorů do vzájemných souvislostí a naznačuje, že jde v podstatě o synonyma, dokazuje, že tyto citace označují určitý pojem v umění se vyskytující a že jde tedy o individuální termíny.

² Citace z analyzované publikace Vojtěcha Lahody, *Český kubismus* (1996) uvádíme kurzívou, ty části, které jsou v primárním textu vyznačeny kurzívou, jsou v tomto příspěvku uvedeny antikvou.

Ve shodě se snahou o postižení podstaty určitého jevu navrhuje autor našeho textu pro určitý jev, pro který se vžil termín jiného historika umění jako termín úzce odborný, svůj nový termín, aniž by však dbal o jeho prosazení, neboť si je vědom, že používání dříve navrženého termínu se již do jisté míry ustálilo. Tento přístup dokazuje následující ukázka.

Termín „lyrický a imaginativní kubismus“ použil u nás poprvé František Šmejkal v monografii o Františku Muzikovi z roku 1966 a rozpracoval ho v katalogu Lyrický a imaginativní kubismus 1926 – 1935 v Brně. V souvislosti s nárůstem imaginativních prvků v tvorbě zejména Fillově a Muzikově se Šmejkal zamýšlel nad novým pojetím kubismu v uvedené době. ... Lyrický kubismus charakterizoval Šmejkal jako ... jednu z pozdních modifikací Picassovy kubistické tvorby, jež u nás nabyla samostatnosti samostatné výtvarné metody... Za iniciátory považoval Fillu a Muziku... Původní kubistická věcnost je dle Šmejkalů nahrazena zvýšeným lyrickým působením a metaforickým předpokladem věcí. Viděli jsme, že Kramář již v knize Kubismus z roku 1921 považoval lyrické působení obrazu a předpoklad reality (věci) za jeden ze základů Picassovy a Braquovy kubistické tvorby. Lyrismus, tak zdůrazňovaný ve dvacátých letech, rozpoznal již v předválečném kubismu. Z tohoto hlediska by ani lyrické působení, ani metaforické předpoklad věcí nemuselo být specialitou jen lyrického kubismu, ale kubismu jako celku. Důležitější se zdá být obrát k organickému pojetí tvaru a forem. Aniž bychom chtěli vylučovat pojem ve své podstatě stejně vágní jako sama tendence, kterou označuje, můžeme užívat pro uvedený okruh děl termín „organický kubismus“, který upozorňuje na tvarovou změnu. Organický v názvu zdůrazňuje, že organické formy a hmoty obrazů mají vnitřní život, srovnatelný s biologickým organismem.

Muzikova tvorba se odehrává v rámci popsaného lyrického kubismu ...Převládají laločnaté útvary s něžnou barevnou škálou...,vyvolávající poetické asociace... Do této oblasti patří (jména dalších umělců). Jednotlivé prvky obrazu se nepronikají ani nepřesahují jako v případě syntetického kubismu. Organicky navazují jeden na druhý. Vytvářejí totální lyriku skladebných forem, které mají funkci harmonizační a estetikou podobně jako lyrická báseň...Lyrismus obrazu spočívá...

Lyrický kubismus dovedl nejradiálněji vytěžit poetické kvality z hermetického kubismu.

...

Krůček od lyrického či organického kubismu představuje imaginativní kubismus, opět u nás prvně charakterizovaný Františkem Šmejkalem. (s. 158 – 159)

Autor textu uvádí své výhrady k termínu a důvody, proč jej považuje za nepřesný. Zároveň si je však vědom, že některé pojmy, se kterými se v dějinách umění setkáváme, jsou samy o sobě velmi vágní, a proto je obtížné najít pro ně přesný termín. Jistým východiskem k výstižnější charakteristice specifického pojmu se potom autorovi textu zdá být užívání více individuálních termínů vedle sebe. Ustálený termín autor respektuje, vyskytuje se v názvech kapitol i v dalším textu, jen je vedle něj nabízen termín nový. Také v popisu umělecké tvorby se objevují základová slova obou alternativních termínů. Je zřejmé, že jde autorovi monografie zejména o to, podívat se nově na problematiku, která je v dějinách umění stále živá a jejíž ustálené pojetí se ještě nevykrystalizovalo. Nový termín nabízí autor monografie zejména pro zdůraznění určitého aspektu, na který nebyl dosud kladen důraz a který se zdá být autorovi monografie pro definování pojmu relevantní. Je si vědom

toho, že jde spíše jen o návrh zdůrazňující určitý podstatný rys pojmu, vzhledem k ustálenosti jiného, původně individuálního termínu³.

Z předcházejících výkladů vyplývá, že hranice mezi tím, co je citace, individuální termín a termín úzce odborný, je plynulá. Na pojetí určitého jevu některé osobnosti mohou navazovat pozdější autoři a pracovat s citacemi těchto osob jako s termíny. Některé individuální termíny se mohou ustálit v termín úzce odborný.

Autor publikace pracuje jako s termíny i s některými pojmenováními, leckdy aktualizovanými, která se běžně vyskytují v textech o kubistickém umění. Jde především o využití slov běžné slovní zásoby v odborném textu a jejich částečnou terminologizaci (*destrukce*, *dekonstrukce*, *analýza*, *syntéza*) a o sémantické přenášení slov z běžné slovní zásoby (*kryštal*), oborové terminologie (*faseta*; původně označení pro broušenou plochu drahokamu) či z terminologie jiných oborů pro potřeby odborného řešení jisté problematiky. Tyto termíny mohly původně vzniknout jako **termíny tvořené „ad hoc“ pro řešení daného úkolu** (Hausenblas, 1962), jejich původce se však neuvádí. Některé takové termíny tvořené „ad hoc“ vytváří potom sám autor (např. jako s termínem při řešení některých úkolů textu dějin umění pracuje s původně biologickým termínem *vivisekce*). Takových „termínů“ se často užívá v různých tvarech a ve spojení s jinými slovy v sousloví, leckdy aktualizovaná (např. *rozklad formy a její opětovné složení*, *analytická destrukce formy*, *kubisticky roztržité, rozstříhat a složit zpět do nového celku*). Hranice mezi běžným pojmenováním, aktualizovaným pojmenováním a tím, co nazval Hausenblas termínem utvořeným „ad hoc“ pro řešení daného úkolu, není rovněž zřetelná. Časté tvoření těchto „termínů“ sémantickým přenášením je odrazem potřeby vyjít při popisu a pojmenování jevů specifických a méně známých z pojmenování známých a konkrétních. Občas se objevuje i sémantické přenášení oborových termínů pro aktualizované označení jiných jevů (např. *relief fasády* – s. 60 – přenesení termínu ze sochařství pro označení specifického architektonického utváření kubistické fasády; *kubistické figuríny se zdůrazněnými klouby* – s. 89 – v terminologii dějin umění znamená termín *figurína* „model“ lidské postavy, zde je termín přenesen pro označení figur, které svým vzezřením figurínu připomínají). Těchto termínů se však v přeneseném významu v textech neužívá běžně, jde spíše o ojedinělá pojmenování, na rozdíl třeba od termínu *faseta*, jehož užívání v přeneseném významu se v kubistických textech již do jisté míry ustálilo.

Zajímavé je také **přenášení slovtvorných modelů**, kterými vznikl některý termín, na jiné termíny a příležitostná pojmenování. Tak například specifickou příponou –ismus jsou vedle termínů tvořena v textu i příležitostná pojmenování týkající se tvorby některého z umělců nebo specifických tendencí v kubistické malbě (např. *Čapkův „hranatismus“*, *Fillův „picassismus“*, „*penetrismus*“ – termín, který razil pro pojetí moderního umění B. Kubišta, *mašinismus*, *krystalismus*, *Čapkův elementarismus*). Příležitostné pojmenování *Čapkův „hranatismus“* je tvořeno dokonce od domácího základu, což je pro daný sufix ojedinělý případ. Stejným způsobem, jako byl utvořen francouzský termín, který autor publikace překládá (*tableau-objet*, *doslova obraz-objekt*), jsou tvořena i obdobná pojmenování či „termíny“ další (*obraz-předmět*, *socha-objekt*, *obraz-hudba*, *krystal-dóza*;

³ Skutečnost, že je byt' poměrně nový individuální Šmejkalův termín *lyrický kubismus* v dějinách umění již do jisté míry ustálený, dokazuje i fakt, že je zahrnut do výkladu hesla *kubismus* v *Malém slovníku výtvarného umění* (Praha, 1990). Na druhou stranu však není tento termín tak ustálený jako pojmy *analytický kubismus* a *syntetický kubismus*, protože se ve výkladech v dalších oborových slovnících nevyskytuje.

vání či „termíny“ další (*obraz-předmět; socha-objekt; obraz-hudba; krystal-dóza; figurína-loutka; figura-plán; zátiší-krajina; materie-hmota; ubrus-drapérie; zátiší-vitrína; krystal-dóza; krajina-zátiší; život-proud*). Termín *obraz-hudba* označuje autor analyzované publikace jako termín historika umění M. Lamače, u ostatních pojmenování neuvádí původ, patrně jde často o jeho pojmenování vlastní.

Protože je umění oblastí širokou, vstřebávající do sebe podněty z nejrůznějších oblastí lidské existence, nalezneme v textu i **termíny a slova slabě terminologizovaná jiných oborů**. Těchto pojmenování užívá autor někdy v **jejich významu terminologickém**, jindy v **přeneseném významu** (např. *jako by věci byly zevnitř prozářeny neviditelným světlem, záhadnou a dosud nevyslovenou radiací* – s. 32). Nejčastěji jde o termíny z geometrie (*krychle, koule, válec* apod.), což souvisí jednak s daným tématem, jednak s uměním vůbec (např. *Malý slovník výtvarného umění* uvádí jako heslo pojem *tvar*, jehož hyponymy jsou i názvy některých geometrických útvarů).

Často se vyskytují v rozebíraném textu pojmenování pojmů z jiných uměleckých oborů. Autor publikace věnuje některým oborům, jako je např. divadlo a literatura, samostatné kapitoly či pasáže, kde srovnává umění těchto oborů s uměním výtvarným. Vyskytují se zejména termíny literárněvědné, dále termíny divadelní, filmové a hudební (*inscenace, režisér, sekvence, střih, skladba, akord*). Rovněž některá z pojmenování těchto oborů nemají v kodifikačních slovnících zachycen stylový příznak příslušného oboru (např. termíny *poezie, próza, autor* apod.). Termíny a slova slabě terminologizovaná s odborným příznakem pramení zejména z oblasti hudby (*polyfonní, akord, harmonie, fuga, partitura, tonální, vícehlas* apod.). Pojmů některých těchto oborů však autor užívá i k popisu děl výtvarných (např. *u Špály zejména modrá a zelená, nezřídka právě v kontrapunktu s rumělkou či bělobou* – s. 40). Zajímavá je i skutečnost, že některá pojmenování pojmů oboru „dějiny umění“ jsou jako příznaková kodifikována jen pro jiné umělecké obory (např. *motiv* pro hudbu, *námět* pro literaturu).

Dále se v analyzovaném textu objevují termíny a slova slabě terminologizovaná z filozofie (*agnostik, existenciální, metafyzický, transcendentální, jsoucno* atd.), psychologie (*počitek, pud, vjem*), jazykovědy (*fonémický systém, neologismus, znak, synekdocha, metafora, artikulovat*), ale i přírodních věd (*krystal, drůza, vivisekce, radiace*).

Jako s termíny se v diskursu oboru „dějiny umění“ pracuje navíc i s některými vlastními jmény významných tvůrců či historiků umění natolik významných, že se naprosto jasně vztahují k určitému druhu umělecké tvorby apod. Historik umění chápe tato jména jako pojmy, proto nemusí být v textech vysvětlena (např. jména umělců *El Greco, Cézanne, Picasso* a od nich odvozená pojmenování typu *greckový, picassismus* apod.). Těmto jménům patří samostatná hesla v mnohých encyklopedických slovnících (z českých jde například o *Novou encyklopedii českého výtvarného umění*, 1995).

Zajímavým jevem daného textu je také přenášení oborových termínů pro metatextové komentáře a hodnotící soudy uvnitř textu:

Zkušenosti z řady výstav a projektů mne vedly k myšlence shrnout dostupné informace o kubismu v českém umění v letech 1909 - 1932 v publikaci, jež by zohlednila zkušenosti z výstav a zohlednila řadu otevřených otázek a zároveň je podala čtenáři v relativně ucelené formě, aby si mohl sám udělat představu o všech odstínech a fasetách problému, řečeno ku-

bistickým termínem – s.6. *Současně Meier-Graef expresionisticky barvitě vyzdvihl záhadnost Cézannových figur: Jeho akty vyhlížejí jako rozervané cucky masa* – s.20. *Zvláště pražská varianta* (Fillovy studie k obrazu Salome) *je skutečnou inkunábulí českého kubismu...* – s. 22. *Vyšel mu iniciační obraz českého kubismu, jakési jeho Avignonské slečny*⁴ - s. 24.

Zde jde však spíše o aktualizaci textu prostředky esejistického stylu⁵, ne o aktualizovaná pojmenování posilující pojmovost textu.

Z předcházejícího výkladu je tedy zřejmé, že se v textu oboru dějiny umění vyskytuje málo termínů, které mají dle kodifikace v SSJČ odborný příznak. Běžně se však pracuje s řadou ustálených pojmenování, jejichž význam se v textu nevysvětluje a které jsou obsaženy v oborových terminologických slovnících. Jejich význam je v rámci daného oboru přesně vymezený a tato pojmenování nesou veškeré vlastnosti termínů či slov slabě terminologizovaných, proto je lze považovat za termíny.

Kromě těchto ustálených termínů oboru „dějiny umění“ se v textu pracuje i s mnohými termíny úzce odbornými, individuálními a termíny vytvořenými „ad hoc“ pro řešení určitých problémů. Hranice mezi takovými termíny a netermíny je plynulá. Práce s termíny je celkově vágnější než v exaktních vědách. Jelikož jsou dějiny umění oblastí těžko postižitelnou, vystihující vizuální zkušenosti a do jisté míry subjektivní, neznamená užívání většího množství individuálních termínů znejasnění, ale slouží naopak k postižení problému z jiných úhlů a umožňují hlubší poznání dané problematiky. Také aktualizace má v odborném textu o dějinách umění významné místo: posiluje pojmovost textu a názornost vyjádření.

Literatura

- ADLEROVÁ, Alena – HOROVÁ, Anděla: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. 1. vydání. Praha: Academia, 1995.
- BEČKA, Josef Václav: *Česká stylistika*. 1. vydání. Praha: Academia, 1992.
- BALEKA, Jan: *Výtvarné umění: výkladový slovník*. Praha: Academia, 1997.
- BLAŽIČEK, Oldřich J. – KROPÁČEK, Jiří: *Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého řemesla*. Praha: Odeon, 1991.
- ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha: Institut sociálních vztahů, 2003.
- ČECHOVÁ, Marie: Posuny v pojetí odborných komunikátů. In: Žemlička, M. (ed.). *Termina 2003*. Liberec, 2004, s. 78-85. Dostupné z: <<http://www.fp.vslib.cz/kcl/termina.pdf>>.
- ČERMÁK, František: Termín a frazém: případ překrývání a periferie dvou nominativních oblastí. In: Žemlička, Milan (ed.). *Termina 2000*. Praha: Galén, 2001, s. 31-36.
- FILIPEC, Josef: Funkce odborného a běžného lexika v odborných textech a v jazykovém systému. *Termina 94*. Liberec, 1995, s. 37-43.
- HAUSENBLAS, Karel: Ke specifickým rysům odborné terminologie. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Československá akademie věd, 1962, s. 248-262.

⁴ Zde jde o přenesení názvu uměleckého díla tak významného, že jde v podstatě o proprium, jež se stalo termínem.

⁵ Je zřejmé, že se texty oboru dějiny umění vyznačují mnohými vlastnostmi esejistického stylu; tato problematika bude předmětem dalšího výzkumu.

- HAUSENBLAS, Karel: Termíny a odborný text. *Československý terminologický časopis* 2, 1963, 7 -15.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Terminologie. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha, 1963, s. 81-84.
- HOLUBOVÁ, Václava: K pojetí determinologizace. In: Žemlička, M. (ed.). *Termina 2000: sborník příspěvků z II. konference 1996 a z III. konference 2000*. Praha: Galén, 2001, 157 – 160.
- JEDLIČKA, Alois: *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a linguistická*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1948, s. 30-33 (kapitola *Termín, terminologie*).
- JEDLIČKA, Alois aj.: *Základy české stylistiky*. Praha: SPN, 1970.
- KOCOUREK, Rostislav: Termín a jeho definice. *Československý terminologický časopis*, č. 4, 1965, str. 21
- KOCOUREK, Rostislav: Terminologie a odborná lingvistika na přelomu století: směry, vývoj a posun cílů. In: Žemlička, M. (ed.). *Termina 2000: sborník příspěvků z II. konference 1996 a z III. konference 2000*. Praha: Galén, 1996, s. 12-30.
- KŘÍSTEK, Michal: Pojetí stylové příznakovosti v české stylistice. *Linguistica* ONLINE, <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/kristek/kri-003.pdf>>, 2005.
- KŘÍSTEK, Michal: Způsoby vymezení stylové příznakovosti v lexiku (na materiálu současné češtiny). *Linguistica* ONLINE, <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/kristek/kri-007.pdf>>, 2005.
- LAHODA, Vojtěch: *Český kubismus*. Praha: Brána, 1996.
- MACHOVÁ, Svatava: Terminografie – speciální případ lexikografie. In: Žemlička, Milan (ed.). *Termina 94*. Liberec: TU a ÚJČ AV ČR, 1995, s. 133-137.
- POŠTOLKOVÁ, Běla: O vlivu terminologie na spisovný jazyk. *Slovo a slovesnost* 38, 1977, s. 112-120.
- POŠTOLKOVÁ, Běla: *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984.
- POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav - TEJNOR, Antonín: *O české terminologii*. Praha: Academia, 1983.
- SOCHOR, Karel: *Příručka o českém odborném názvosloví*. Praha: NČSAV, 1955.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Zásoba a význam slov*. Praha: SPN, 1953.
- TĚŠITELOVÁ, Marie aj.: *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985.
- TROJAN, Raoul – MRÁZ, Bohumír: *Malý slovník výtvarného umění*. Praha: SPN, 1990.

PŘÍLOHA: Ukázky některých slovníkových hesel

Vysvětlivky

ukázka ze SPDU
(*Slovník pojmů
z dějin umění:
návosloví a tva-
rosloví architekту-
ry, sochařství,
malby a užitého
umění*)

ukázka z MSVU
(*Malý slovník
výtvarného umění*)

ukázka ze SSJČ
(*Slovník spisov-
ného jazyka
českého*)

Avantgarda

avantgarda, souhrnné označení pro evropská hnutí, prosazující v 1. třetině 20. stol. nové pojetí uměleckého díla a jeho společenských a výtvarných funkcí. Přes různost teoretického zaměření je spojovalo experimentální hledání tvarových, výrazových a technických možností ve všech oborech výtvarného umění a vesměs i pokrokový společenský názor. Zvláštní úlohu sehrála sovětská a německá a. Vývoj a. zahrnuje zejména kubismus, futurismus, dadaismus, orfismus, suprematismus, konstruktivismus, funkcionalismus ad. směry.

Avantgarda (fr.), ž. — 1. původně vojenský předvoj; 2. přeneseně skupina bojující za něco nového, pokrokového; 3. umělecká avantgarda — souhrnné označení pokrokových umělců 20. století, kteří spojovali *modernost* se společenským pokrokem.

avantgarda, -y ž. (z fr.) *vedoucí skupina; předvoj; průkopníci* (v boji za nové myšlenky ap.): ruská dělnická třída se stala a-ou světového proletariátu; a. světového pokroku; básnická a.; -gardní příd. průkopnický: a. úloha členů strany při budování komunismu; a. směr umělecký; a. tvorba, film; --> přísl. -gardně, --> podst. -gardnost, -i ž.: a. dělnické třídy; a. názorů, umění

Při výkladu tohoto pojmu v SSJČ se projevuje tendenčnost ve výkladu způsobená dobou vzniku tohoto slovníku.

Malba

malba, jednotlivé malířské dílo, volné i vázané s architekturou, ale také malířství jako druh výtvarného projevu, malířská tvorba, různě rozlišovaná podle svého základního pojetí (abstraktní a zobrazující, intimní a monumentální), podle námětu (figurální, portrétní, žánrová, krajinomalba, zátiší, ale také mytologická, církevní a světská), podle funkce (volná a užitá), podle materiálu a techniky (nástěnná, k níž se někdy počítá i mozaika a sklomalba, m. závěsných obrazů, deskových i na plátně, miniatura, freska, m. al secco, olejomalba, tempera, kvaš, pastel, akvarel) atp.

Malba — 1. malířské dílo, malovaný obraz; 2. druh výtvarného umění, který členíme podle pojetí (*figurativní, nefigurativní*, intimní nebo *kabinetní* a *monumentální*), podle námětu (*figurální*, náboženská, *historická*, mytologická, *portrétní*, *žánrová*, *krajinomalba*, *zátiší* ad.), funkce (volná a užitá), materiálu a techniky (*freska*, *mozaika*, *enkaustika*, *olejomalba*, *tempera* apod.).

malba, -y ž. (2. mn. -leb) **1. malování**: románská knižní m.; m. nápisů; technika malby na skle; přen. popis, líčení: m. prostředí; m. lidských vášní **2. malovaný obraz**: ozdobit si stěny veselými m-mi **3. nátěr**: olejová, laková m.; m. v kuchyni; --> zdrob. k 2 malbička, -y ž.

Kresba

kresba, lineární výtvarný projev na ploše papíru nebo jiného materiálu (i na hladké omítce), provedený tužkou, uhlím, perem, štětcem, ale také rydlem (na kovové desce). K. na papíru lze doplnit kolorováním, perokresbou rozmýváním (lavírováním). K. je od samých počátků výtvarného projevu samostatným, autonomním uměleckým druhem, ale později také přípravnou technikou náčrtů, studií, návrhů pro jiné druhy výtvarného umění, uměleckých řemesel i architektury. V malbě se používá k. také k podkladovému rozvrhu díla.

Kresba — zobrazení skutečnosti pomocí čar nebo bodů; základní kresbou je liniová kresba (např. tužkou, perem, křídou, *rudkou* nebo uhlím) vyznačující obrysy předmětu, v níž se stínu (objemu) dosahuje šrafováním; malířštější kresby se provádějí rozetíráním uhlí (křídly, rudky) a *lavírováním* kresby tuší, *sépií* nebo *bistrem*. Z hlediska pracovního postupu rozeznáváme *skicu* čili náčrt (první zachycení obrazu), *studie* (detailní kresby částí kompozice) a *kartón* (kresba v definitivním formátu obrazu); rozeznáváme kresbu věcnou, technickou, vědeckou a výtvarnou; od *renesance* vznikají kresby jako svébytná umělecká díla, rovnocenná malbě.

kresba, -y ž. (2. mn. -seb [-seb, řidč. -zeb]) **1. nakreslený obraz**; výkres, črta: k. tužkou, perem, uhlím; Alšovy loutkářské kresby; dětské kresby **2. jev připomínající kresbu**: k. očních duhovek; modrá k. žil; štěně s kresbou na hlavě **3. nekreslený výtvar umělecký vynikající výstižností**: k. Jiráskových historických postav; hudební k. postavy Kecalovy v Prodané nevěstě; Kresby z Ještědí sbírka povídek Karolíny Světlé ***4. kreslení**: je zaměstnán kresbou (Jir.); --> zdrob. k 1-3 kresbička -v ž.

katedrála (z řeč.), 1. dóm, biskupský kostel s kapitulou. 2. chrám s katedrálním uzávěrem (věnec kaplí), příčnou lodí, triforiem.

Katedrála (lat.), ž. — biskupský chrám, v němž je katedra, tj. stolice pro biskupa; v gotice *bazilika* s *chórovým* ochozem a věncem *kaplí*, s vnějším *opěrným systémem* a s *příčnou lodí*.

katedrála, -y ž. (z lat. driv. řec.) *kostel při sídle biskupa; velechrám, dóm*: gotické k-y; svatovátská, remešská k.; --> zdrob. katedrálka, -y ž. (Baar); --- katedrální (*katedrálový) příd.: k. škola; k-ové ticho (Vach.) jako v katedrále; sklář. k. sklo *lité sklo plastického povrchu, a tím neprůhledné*

Podobizna

podobizna, portrét, zachycení fyziologických a psychických rysů člověka, jeho individuality, opak typizace. Nejstarší projevy portrétního úsilí jsou známy z raně historických kultur (z egyptské Staré říše), skutečné p. se vyskytují však až v naturalistických směrech starověku (v egypt. Střední říši a v Římě). Středověk poznává p. ve 14. stol. hlavně v sochařství (např. v Praze). V 15. stol. nastupuje realistická p. v nizozemské a italské malbě, později i ve Španělsku (16. stol.). Ve Francii kol 1700 se vyvinul honosný typ panovnické reprezentační p. V 19. stol. se vývoj vrátil k realistickému prohloubení a bezprostřednosti zobrazení, ve 20. stol. vystoupil také expresivní portrét niterných rysů. V malbě se rozeznává p. v celé postavě, v polopostavě do pasu nebo ke kolenům, poprsí nebo hlava zepředu (en face), z profilu nebo v tříčtvrtečním natočení. Podobně v plastice: celá postava, polopostava, poprsí (bysta), hlava. Skupinová p. (rodina, společnost) se vyskytuje v malbě i v reliéfu. V různých výjevech se uplatňuje utajená p., kryptopotrét (z řeč. a lat.).

Podobizna — 1. obraz (malba, kresba, grafika) či sochařské dílo (hlava, busta) zpodobňující konkrétní osobu s jejími charakteristickými rysy; 2. fotografický obraz konkrétní osoby,

podobizna, -y ž. (2. mn. -zen) portrét 1. *obraz někoho zpodobující*: malovat zdařilé p-y; p-y příbuzných; stříbrný peníz s p-ou Josefa císaře (Něm.) vyobrazením; přen. roztomilé dítě, celá p. matky (Šmil.) vzhled, vzezření, podoba 2 2. kniž. *charakteristika, popis něj. osobnosti, zvl. literární*: básnické p-y; studie a p-y Jaroslava Vrchlického; --> expr. zdrob. *podobiznička, -y ž. (Herm.)

Klasicismus

klasicismus (z lat.), v dějinách výtvarného umění název stylových tendencí, navazujících na helénistické umění antiky (kol. poč. n. l.) a renesance. V Itálii se uplatnil hlavně v architektuře pozdní renesance a vyhranil se v díle Andrey Palladia, v podobě široce napodobeném na severu a na západě Evropy, kde ovlivnil ještě tvorbu 17. a 18. stol. V poslední čtvrti 18. stol. ovládl pak k. celou Evropu (k. Ludvíka XVI. a empír), zvláště dlouho byl oblíben v Rusku. Již po roce 1750 byl J. J. Winkelman hlavním teoretickým mluvčím klasicistního hnutí, které se jmenovitě v letech 1780–1830 rozvinulo jako novoklasicismus (neoklasicismus) především v evropské architektuře a sochařství. Tendence k. se uplatňuje i v zobrazujících uměních až do 20. stol.

Klasicismus (lat.), m. — 1. *umělecký sloh* druhé poloviny 18. století a první čtvrtiny 19. století, který proti subjektivismu *baroku* a *rokoka* uvedl znovu do umělecké tvorby nadosobní objektivní řád, založený na rozumové úvaze. Ideálem klasicismu bylo obnovit ušlechtilou prostotu a velkolepou krásu antického umění. Ve Francii dostal *klasicismus* podobu slohu Ludvíka XVI. a *empíru* (sloh Napoleona císařství). Klasicismus se vyvíjel již v 17. století jako opoziční proud proti radikálnímu *baroku* v Římě, a zejména ve Francii, klasické zemi klasicismu; 2. umělecká tendence, nacházející podněty v klasickém umění, tj. v umění antického Řecka a Říma (klasicismus vrcholné a pozdní *renesance*).

klasicismus [-iz-] (dř. též -ism), -mu m. (z lat. zákl.) *umělecký směr, kt. odvozuje svůj tvarový řád z antického umění a uplatňuje se v různých historických obdobích (zvl. na rozhraní 18. a 19. stol.)*

Purismus

purismus (z lat.), snaha o stylovou čistotu v tvorbě, zejména architektonické. V historizující architektuře a v obnově historických staveb v 19. stol. se p. projevovat lpěním na tzv. čistém slohu a tvrdě odstraňoval pozdější úpravy. V architektuře 20. stol. se týmž názvem označuje úsilí o výraz nepřizdobené konstrukční zákonitosti (Le Corbusier), ve výtvarném umění úsilí o nový řád, který by čelil improvizaci v tvorbě.

Purismus (lat.), m. — snaha o očistu, o tvorbu oproštěnou od cizích vlivů; 1. umělecký *směr* založený roku 1918 francouzským malířem Amedéem Ozenfantom [ozánfánem] a architektem Le Corbusierem, kteří vydali manifest „Après le cubisme“ (Po kubismu); podle něj měla být umělecká *tvorba* podřízena konstrukčním zákonům a ideálním matematickým poměrům; symbolem nového směru se stal stroj, jehož dokonalost je v odstranění všeho, co nevyplývá z dané *funkce*. Purismus se uplatnil zvláště v *užitém* umění a *architektuře*, kde se projevil vedle příklonu k technické stránce také odmítáním veškerých zdobných architektonických i výtvarných prvků; 2. v památkářství zásada obnovovat historické objekty v čistotě jejich původního slohu.

purismus [-iz-] (dř. též -ism), -mu m. (z lat. zákl.) 1. jaz. *snaha o udržení čistoty jazyka, projevující se zvl. odmítáním prostředků přejímaných z cizích jazyků nebo jejich vlivu; brusičství*: jazykový p.; p. v tvoření slov; p. (doby Jungmannovy) obrací se proti vazbám napodobeným podle němčiny (Havr.); nevědecký p. 2. výt. *směr ve výtvarném umění (zejm. v architektuře), kt. žádá jednoduchost a zavrhuje veškeré dekorace; v památkářství směr usilující o oproštění památek od pozdějších prvků neodpovídajících původnímu slohu* *3. jazykový *prostředek*, kt. má nahradit *prostředek přejatý n. zasažený cizím vlivem*: (Dobrovský) je proti nemístným p-ům, archaismům (Ath.)

Sloh a styl

sloh, styl (z řec.), pojem estetiky, obecné teorie umění i dějin a teorie jednotlivých

umění, uplatněný v římské antice nejprve v teorii rétoriky a poetiky jako označení pro osobitý způsob a zároveň souhrn znaků určitého literárního druhu; postupně se přenesl i na ostatní umění, od 19. stol. také na jiné kulturní a civilizační formy lidské činnosti a praxe (např. životní s.). V obecné rovině a ve všech oborech patří mezi nejrozdílněji vykládané pojmy. V architektuře a celém výtvarném umění s. bývá pojímán jako norma a vzor n. jen vzor, jako způsob (modus) a jako výraz n. symptom. Pojem s. má několik terminologických předstupňů a paralel. V teorii římské antické architektury a v renesančním umění se vyskytuje termín „modus“ ve významu míry a přiměřeného způsobu, vyjadřující vhodnost určitého způsobu n. stavebního typu k určitému účelu, dále termín „řád“ (soubor formálních a proporčních pravidel, sloupový řád). V zobrazujících uměních „modus“ (např. v 17. a 18. stol.) označoval určitý způsob práce (kompozice, proporce, psychologického výrazu, ikonografie) vhodný pro určitý úkol n. námětový typ (např. v krajinomalbě), vázaný určitými vžitými zásadami. Krom toho byl přenášen na způsob práce umělce n. školy. Tato modalita v 18. stol. ovlivnila i náplň pojmu „styl“. Dávny je také termín „maniera“ (ital.), označení pro způsob a charakteristické zvláštnosti jednoho umělce, školy n. doby v našem smyslu slohové epochy. Pojem s. byl v 19. a 20. stol. rozpracován různými školami dějin a teorie umění n. architektury: ve s. je vždy hledána jednota forem a soustava společných znaků, „umělecké řeči“, která je výrazem doby a života. Rozeznává se zejm. dobový s. (s.

epochy n. kratšího časového úseku, např. gotika), místní s. (národa, regionu, místní školy v delším i kratším časovém úseku, např. česká gotika) a v nejužším smyslu individuální s. umělce. Sloh je zároveň chápán jako vývojový proces: ve vývoji s. se vesměs rozeznávají ~~ústupně~~ raný ~~dobový~~ hledání a zrání: rýchlostí klasický ~~zrálý~~ dobový ~~výrovnanost~~ pozdání ~~ústupně~~ raného s. ve smyslu dobového slohu bývají v některých případech hledány v přechodném mezistupni (přechodný s., např. mezi románskou a raně gotickou architekturou). Rozpornost pojmu s. a rozdíly ve výkladu jeho obsahu se projevují zejm. v otázce vzniku, podstaty, průběhu vývoje a společenské vázanosti s. Nové po-

jetí klíží ve 20. a 30. letech 20. stol.; dnes se dobový a místní sloh ~~vesměs~~ považuje za více či méně jednotnou, leč dynamickou soustavu formálních a výrazových prvků působících kvalitativně, v nichž se projevuje osobnost a světový názor jednotlivce i skupin umělců; je znamením jednoty protikladů a složitým výsledkem činitelů sociálních, duchovních a ryze uměleckých, včetně jevů jako souvislost a nesouvislost, tradice a inovace. Takové pojetí má řadu kladů: s. je chápán jako historicky podmíněný soubor forem výrazu a komunikativní prostředek umění, vyjadřující, sdělující a uchovávací hodnoty; v rámci jednoty se projevují různé slohové proudy a vyvíjí se jedinečné dílo tvůrčích jedinců. V tomto smyslu lze studovat umělecké směry a hnutí, střídání slohů, slohové cykly v dějinách evropského umění ap. Termín slohový ~~stylový~~ zpravidla ~~znací vyumělovanost~~ n. věrnost stylu.

Styl (řec.), m. — způsob provedení uměleckého díla charakteristický pro určitého umělce, *směr, školu*, období (stilus znamenal v latině rydlo, kterým se psalo do vosku na dřevěných tabulkách); v umění pojem zdomácněl až v 18. století

styl (dř. ps. též stil) (zast. ob. a slang. štyl Lier, štyl Herrm.), -u m. (6. j. -u) (z lat.) **sloh** **1.** celkový ráz, způsob, utvářenost: *to patří k jeho životnímu stylu osobitým způsobům, mravům*; pracovní s.; přizpůsobit se stylu někoho jednání, chování; to je zcela v jeho stylu; politikové vyššího stylu (Sova) způsobu jednání, rozhledu **2.** (v umění, zvl. archit. a hud.) *výběr a způsob užívání uměleckých prostředků a postupů typický, charakteristický pro urč. dobu, společnost, pro urč. uměl. směr, pro urč. tvůrce n. dílo a organizace utváření konkrétního díla*; způsob výběru, užívání něj. prostředků, prvků při provádění díla n. výkonu (i neuměleckého): budova v moderním stylu; pokoj ve starém stylu; malířský s.; hrál starším stylem houslovým (Čap.-Ch.); archit., výtv. s. románský, gotický, renesanční, barokní; florentský, benátský s.; hud. klasický, romantický s.; komorní s.; - sport. běžecký, plavecký s.; skokanský s.; motýlkový s. plavců; nůžkový s. při skoku vysokém; šachista pozičního stylu; zápas ve volném stylu **3.** *výběr a způsob využití jazykových prostředků a postupů typický, charakteristický pro urč. funkci, situaci a formu (ústní n. písemnou) n. pro urč. jedince; způsob organizace urč. jazykového projevu, urč. díla ap.: psát prostým stylem; těžkopádný úřední s.; - s. projevu, přednášky, vyhlášky, dopisu, telegramu; s. básnické skladby; románový s.; - působivost, průhlednost, složitost stylu; jaz. jazykový s.; funkční s.; styly spisovného jazyka; hovorový, pracovní, odborný, vědecký, publicistický, umělecký s.; s. projevů mluvených, psaných; knižní s.; individuální, subjektivní, objektivní s.; jaz., liter. literární s. (směru, žánru, díla aj.); Čapkův s.; s. Babičky; --- stylový příd. k 2, 3; slohový: s. prostředek; s. typ; dobově s-é popisy; s-é rozdíly u tanců; umělecky s-á práce; s. nábytek odpovídající stylu urč. doby; s-é oblečení; s. tanec; - s-á vybroušenost; s. přednes, pořad; s-é podání skladby v duchu díla, myšlenky, celku, jednoty (op. nestylové); s-á jízda (na lyžích, bruslích); jaz. s-á vrstva (funkční); s-á charakteristika (jazykovými prostředky); s-é zabarvení; --> přísl. stylově: zř. chovat se s. (Šal.); - s. odvažná stavba; s. řešený pokoj; - dílo s. čisté; jaz. s. neutrální, příznakový (jazykový prostředek); --> podst. stylovost, -i ž. kniž.: s. života; - s. stavby; - princip básnické s-i (Šal.)*

Sloh — 1. souhrn charakteristických znaků, jimiž se vyznačují kulturní projevy určité epochy (životní sloh *gotiky, renesance, baroku* apod.); 2. v užším smyslu souhrn charakteristických znaků umění určitého historického období (románský sloh, gotický sloh apod.), určitých oblastí (severská renesance) nebo národů (*český barok*); 3. v nejužším smyslu osobité znaky tvorby umělce, jeho školy, dílny nebo okruhu (sloh Mistra třeboňského oltáře).

sloh, -u m. (6. mn. -zích) *styl* **1.** *celkový ráz, způsob, utvářenost*: životní s.; idealista starého slohu (Z. Nej.) ražení; oblek přehnaného slohu (Hoffm.); podnik velkého slohu (Olb.) velký; dalekosáhlý, významný; badatel velkého slohu formátu; vynikající; to patří k jeho slohu osobitým způsobům, mravům; geol. struktura: s. zrnitý, porfyrický, celistvý; hut. struktura: s. oceli; hrubozrnný s. **2.** (v umění, zvl. archit. a hud.) *způsob výběru, užívání a utváření uměleckých prostředků a postupů typický, charakteristický pro urč. dobu, společnost, pro urč. uměl. směr, pro urč. tvůrce n. dílo; umělecký směr, řád*: středověké umělecké, stavitelské slohy; palác vystavěný v čistém (renesančním ap.) slohu; antikizující s.; modernistický s.; dekorativní s.; přístavby rozličného slohu; kasárenský s. (budovy); Smetanův s.; řidč. vybudovat náš národní, filmový s. (R. právo); archit. s. románský, gotický, renesanční, barokní aj.; hud. klasický, romantický s.; komorní s. **3.** *způsob výběru a využití jazykových prostředků a postupů typický, charakteristický pro urč. funkci n. pro urč. jazykový projev (ústní n. písemný), pro urč. jedince*: prostý s. lidového projevu; s. umělecké literatury; úřední s.; pravidla slohu; - s. dopisu; vyprávěčský s.; - jasnost, srozumitelnost, působivost slohu; má vzletný, těžký, toporný, lapidární, osobitý s. vzletně,... stylizuje; jaz. s. projevů mluvených, psaných; individuální (osobní Muk.); objektivní, nadindividuální s.; Nerudův, Olbrachtův s.; škol. slohová výuka; slang. slohový úkol: hodina slohu; - psát s.